

Jarosław Zieliński¹

TEORIA CYWILIZACJI WEDŁUG FELIKSA KONECZNEGO²

Wstęp

Człowiek został stworzony po to, aby żyć w gromadzie. To właśnie w zbiorowości może on w pełni rozwinąć swoje zdolności, a także wykorzystać swoje umiejętności dla zaspokojenia potrzeb ogółu i własnych. Wobec powyższego niezbędne stało się posiadanie umiejętności współżycia w grupie, gdyż jednostka wyrzucona poza nawias takiej gromady stawała przed problemem zapewnienia sobie egzystencji, a także umiejętności współżycia między wytworzonymi grupami, ponieważ brak współpracy między nimi prowadził w najlepszym przypadku do skostnienia, zahamowania rozwoju grup izolujących się, a w najgorszym – do zniszczenia grup.

Ludzie dosyć szybko zrozumieli, że dla realizacji różnych celów potrzebne jest powstanie grup o różnej liczebności, różnym sposobie sformalizowania, obejmujących różne terytoria. Nie jest wskazana mobilizacja całego rodu dla upolowania zająca, podobnie jak nawet kilka rodów nie będzie w stanie poradzić sobie z najazdem agresywnych sąsiadów.

W rozwoju poszczególnych grup zaczęto znajdować podobieństwa, a także różnice dzielące owe zbiorowości. Cechy podobne stanowiły często powód łączenia się ludzi w większe grupy, natomiast różnice wywoływały konflikty.

Narastające poczucie zagrożenia, chęć lepszego kierowania grupą oraz coraz silniejsze odczuwanie więzi między członkami danej zbiorowości zrodziły potrzebę stworzenia

---

1 Ks. mgr Jarosław Zieliński, proboszcz parafii pw. NMP Królowej Polski w Białym Borze. Ukończył licencjat na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie – Wydział Teologiczny – Instytut Studiów nad Rodziną, licencjat na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, licencjat z ekonomii w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Pile. Adres do korespondencji: 78-425 Biały Bór, Plac Jana Pawła II 1A; e-mail: j_zielony@wp.pl.

2 Józef Mitkowski, „Koneczny Feliks”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12 (Wrocław: Instytut Historii PAN, Ossolineum, 1967–1968), 498–499; Piotr Biliński, *Feliks Koneczny (1862–1949). Życie i działalność* (Warszawa: Wydawnictwo Ad Astra, 2001); Jan Skoczyński, „Feliks Koneczny (1862–1949)”, w: *Złota księga Wydziału Historycznego*, red. Julian Dybiec (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2000), 146–150.

organizacji państwowej. Historia świata zna setki mniejszych lub większych organizmów państwowych, które trwały w przeszłości lub trwają nadal.

Z wielu powodów, jak na przykład warunki klimatyczne, ilość mieszkańców, ustrój, agresywne sąsiedztwo, osobowość przywódców, czy wreszcie stosunek do zasad moralnych, poszczególne państwa stawały się silniejsze lub słabsze, przez co ich wpływ na rozwój ludzkości mógł być większy albo mniejszy. Zauważmy jednak, że o ile dosyć powszechnie akceptujemy fakt stworzenia przez dane państwo własnej kultury, o ile powszechne jest przyznawanie poszczególnym państwom cech wyróżniających je spośród innych, o tyle rzadko mówi się, że dane państwo stworzyło własną cywilizację. Zastanówmy się więc dlaczego tak się dzieje, jakie cechy musi spełniać zorganizowane życie ludzi, aby można było nazwać je cywilizacją?

1. Definicja i cechy cywilizacji według Feliksa Konecznego

Feliks Koneczny jest zaliczany przez światowej sławy profesorów: Arnolda Toynbeego i Antona Hilckmana do czołowych myślicieli XX wieku. Jego myśli zawarte w szeregu dzieł są porównywane z rozważaniami Oswalda Spenglera i samego Arnolda Toynbeego. Niewątpliwie był on prekursorem nauki o cywilizacjach, a jego dorobek naukowy nadal może stanowić podstawę do rozważań nad cywilizacjami dla kolejnych pokoleń badaczy³.

Feliks Koneczny uważał cywilizację za system ustroju życia zbiorowego, choćby najprymitywniejszego⁴, ale także stwierdzał, że: „cywilizacja – to suma wszystkiego, co pewnemu odłamowi ludzkości jest wspólne; a zarazem suma tego wszystkiego, czym się taki odłam różni od innych”⁵. Definicja taka jest bardzo obszerna, obejmuje bowiem całość obyczajowego, intelektualnego i materialnego bytu człowieka, dotyka rodzinę, społeczeństwo, państwo, naród, literaturę, sztukę, naukę, politykę i ekonomię. Przy takim ujęciu cywilizacji, nie ma wątpliwości, że istnieje nieskończenie wiele różnych form ustroju życia zbiorowego, przy czym istotne dla nauki są te cywilizacje, które wywarły lub wywierają największy wpływ na rozwój ludzkości. Należy więc zastanowić się, co różni poszczególne cywilizacje między sobą oraz co owe różnice powoduje?

3 Ireneusz Białkowski, „Profesor Feliks Koneczny jako prekursor nauki o cywilizacjach”, *Przegląd Geopolityczny* 1 (2009): 101–118.

4 Feliks Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego* (Warszawa–Struga: Michalineum, 1991), 8; Leszek Gawor, „Feliksa Konecznego historiozoficzna nauka o wielości cywilizacji”, *ΣΟΦΙΑ (Sofia)* 5 (2005): 81–96.

5 Feliks Koneczny, *O wielości cywilizacji* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 1991); Feliks Koneczny, *O wielości cywilizacji* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005), 154; Piotr Bezat, *Teoria cywilizacji Feliksa Konecznego* (Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2002); Waldemar Krztoń, „Tożsamość cywilizacji źródłem zagrożeń bezpieczeństwa w świecie współczesnym”, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie* 15, 1 (2017): 60–73; Leszek Gawor, *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Konecznego* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2002), 61–93.

Nawet najbardziej prymitywne rody muszą organizować swoje życie według przyjętych zasad regulujących podstawowe zachowania ludzkie. Zespół norm określających, jakie zachowania uznaje się za godne, a jakie za niewłaściwe, nazywa się prawem. Dla właściwego funkcjonowania danej grupy niezbędne jest wyodrębnienie trzech gałęzi prawa, regulujących stosunki rodzinne, spadkowe i majątkowe⁶. Różnice dotyczące sposobu powstania prawa, a także jego treści, określają pierwszą grupę czynników powodujących wyodrębnianie się cywilizacji. Nie jest możliwe współistnienie w ramach jednej formacji kilku zbiorowości, kiedy jedna z tych zbiorowości nie uznaje monogamii jako podstawowej zasady budowy rodziny. Nie jest możliwe tworzenie wspólnej cywilizacji przez dwie grupy, z których jedna akceptuje zasadę państwa, jako własności należącej do władcy⁷.

Każda społeczność, która urządziła własne życie zbiorowe według określonych norm, uznaje, że pewne zachowania są pożyteczne i akceptowalne, a inne są pozbawione wspomnianych przymiotów. Dla przykładu, normy cywilizacji żydowskiej zakładały przechodzenie władzy na następcę mianowanego przez poprzednika, rozciągały prawo własności męża nad żoną i własnymi dziećmi, akceptowały poligamię. Dopiero z upływem wieków następowała ewolucja norm postępowania. Jednakże w przypadku omawianej cywilizacji, owa ewolucja nie jest efektem rozwoju intelektualnego czy duchowego, lecz wynika z potrzeby dostosowania się do nowych warunków (najczęściej tzw. golusa, a więc emigracji Żydów z Palestyny), jest przejawem koniunkturalizmu. Co ciekawe, Żydzi pozostający na emigracji dosyć dowolnie mogli interpretować normy obowiązujące w Palestynie, co świadczy o niezwykle wygodnictwie przedstawicieli omawianej cywilizacji⁸. Warto

---

6 Koneczny, *O wielości cywilizacji*, 154; Jan Skoczyński, *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*, Seria Rozprawy Habilitacyjne nr 217 (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1991); Jan Skoczyński, red., *Feliks Koneczny dzisiaj* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2000); Robert Piotrowski, *Problem filozoficzny ładu społecznego a porównawcza nauka o cywilizacjach* (Warszawa: Wydawnictwo Dialog, 2003); Mieczysław Albert Krąpiec, *O ludzką politykę. Dzieła*, t. 17 (Lublin: Redakcja Wydawnictwa KUL, 1998), 187–210; Samuel P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, tłum. H. Jankowska (Warszawa, 2005); Piotr Grabowiec, *Model społeczeństwa obywatelskiego w historiozofii Feliksa Konecznego*, Seria Politologia nr 31, Acta Universitatis Wratislaviensis No 2236 (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000); Samuel P. Huntington, *Trzecia fala demokracji*, tłum. A. Dziurdzik (Warszawa, 2009); Joachim Diec, „Teoria wielości cywilizacji Feliksa Konecznego”, w: Joachim Diec, *Cywilizacje bez okien* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002), 165–179.

7 Anton Hilckman, „Feliks Koneczny und die Vergleichende Kulturwissenschaft”, *Saeculum* 3, 1 (1952): 571–602, dostęp 9.01.2019, DOI: <https://doi.org/10.7788/saeculum-1952-0130>; Anton Hilckman, „Feliks Koneczny i porównawcza nauka o cywilizacjach”, w: Feliks Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego* (Warszawa–Struga: Michalineum, 1991), 110–149; Ireneusz Biąkowski, *Idea ścierania się cywilizacji według Feliksa Konecznego a bezpieczeństwo współczesnej Europy* (Krzeszowice: Wydawnictwo Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2007).

8 Feliks Koneczny, *Cywilizacja żydowska* (Warszawa: Wydawnictwo Ojczyzna, 1995); Feliks Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 1 *Cztery religie* (Kraków: Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2006); Feliks Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 2 *Nabytki golusa wśród chrześcijan* (Kraków: Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2006); Feliks Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 3 *Walka o byt. Ekspansja* (Kraków: Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2006).

także zwrócić uwagę, że normy prawa żydowskiego dopuszczały stosowanie podwójnej moralności, innej wobec współwyznawców, a innej wobec osób niebędących Żydami.

Warto zauważyć, że ogromny wpływ na rozwój poszczególnych cywilizacji wywiera wzajemny stosunek norm prawa prywatnego i publicznego. W zbiorowościach wcześniejszych, do właściwej regulacji stosunków wystarczały normy prawa prywatnego, określające relacje między ludźmi. Rozwój cywilizacji powodował konieczność wprowadzenia norm o charakterze publicznoprawnym, które aktualizowały uprawnienia i obowiązki jednostki wynikające z faktu podporządkowania określonej organizacji państwowej. Niebezpieczna dla cywilizacji będzie zarówno dominacja norm prawa prywatnego, w taki sposób, że władca stosując własne prawo prywatne, doprowadzi do uznania za jego własność wszystkiego i wszystkich w państwie, ale także – dominacja prawa publicznego nad życiem prywatnym obywateli. Wówczas obywatel ma taki zakres swobód, na jaki zezwoli mu panujący. Skutkiem obu patologii będzie niewola i stagnacja społeczeństwa. Należy wspomnieć, że dualizm prawa prywatnego i publicznego wprowadzili i rozwinięli Rzymianie, natomiast podporządkowanie życia prywatnego normom stanowionym przez władcę – to cecha cywilizacji orientalnych⁹.

Normy prawa stanowią jednak tylko przejaw sformalizowania zewnętrznej i wewnętrznej strony życia człowieka, regulują jego postępowanie. Kodeksy nie mogą jednak określać dokładnie tego, z czego składa się dusza i ciało człowieka, nie mogą definiować bytu człowieczego. Na jego stronę wewnętrzną przypadają pojęcia moralności i prawdy, na stronę zewnętrzną – sprawy dobrobytu i zdrowia, natomiast pojęcie piękna wspólne jest obu stronom człowieczeństwa. Aby osiągnąć doskonałość trzeba równomiernie rozwijać obie płaszczyzny. Należy zauważyć, że zarówno zaniedbywanie ciała, jak i lekceważenie wartości duchowych prowadzi do wypaczenia człowieczeństwa. Nawet najbardziej pobożne życie, pełne prawdy i dobra, jednakże prowadzone ascetycznie, nie będzie wyrazem pełnego człowieczeństwa. Zadaniem cywilizacji jest zachowanie równowagi pomiędzy pierwiastkami ciała i ducha, a także utrzymanie harmonii, między przejawami życia zewnętrznego i wewnętrznego człowieka a systemem prawa¹⁰.

Zdaniem autora owa harmonia możliwa jest do uzyskania jedynie w sytuacji, gdzie system prawa stanowionego zgodny jest z zasadami moralnymi, gdzie przepisy kodeksowe są uzupełniane przez uniwersalne zasady postępowania. Przykładem cywilizacji, której trudno będzie osiągnąć harmonię może być cywilizacja żydowska, zakładająca podwójną moralność w życiu publicznym i prywatnym, a także wobec nie-Żydów.

Cechą różniącą cywilizacje są źródła prawa stanowionego, obowiązującego w ramach danej cywilizacji. Należy zauważyć, że dopiero starożytni Rzymianie dokonali deskralizacji prawa, wywiedli jego obowiązywanie z norm moralnych. Cywilizacje niechrześcijańskie do dzisiaj uważają prawo stanowione (państwowe) za wyraz woli Boga i w konsekwencji jego złamanie uważa się za wystąpienie przeciwko Bogu. System

9 Hilckman, „Feliks Koneczny und die Vergleichende Kulturwissenschaft”, 571–602; Hilckman, „Feliks Koneczny i porównawcza nauka o cywilizacjach”, 110–149.

10 Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*.

prawny nie może uzyskiwać legitymacji do obowiązywania jedynie na podstawie woli jednostki, która aktualnie sprawuje władzę. Znamienne jest, że przedstawiciele cywilizacji łacińskiej¹¹ opracowali system trójpodziału władzy, którego zadaniem jest stworzenie, wykonywanie i przestrzeganie prawa w taki sposób, aby nie dochodziło do jego nadużyć¹².

Cywilizacje różnią się od siebie stosunkiem do upływającego czasu. Oczywiście nie jest sztuką posiadanie wyłącznie umiejętności mierzenia czasu. Przeszłość, która będzie tylko odmierzana nie wywrze piętna na terażniejszości, która będzie istnieć w chaosie oderwania od swoich korzeni. Chronologia to badanie kolejności pokoleń, które wzmaga świadomość co do własnej tożsamości. Tymczasem historyzm – a więc różne postawy wobec dziejów – posiada cywilizacja łacińska¹³, natomiast bizantyjska¹⁴ czy żydowska nie posiadają go wcale. Żydzi, którzy dosyć dokładnie dbali o kalendarz, nie dopracowali pojęcia cyklu, czy ery. Opanowanie czasu, zdolność do wyznaczenia i dotrzymania terminu, wyrabiają wolę, intelekt, pomnażają siłę twórczą. Świadomość upływu czasu sprzyja umocnieniu poczucia indywidualności jednostki. Wspomnianemu zjawisku pomagają kult własnych przodków, czy też fakt noszenia nazwisk dziedzicznych. Cywilizacje pozbawione zdolności pojmowania czasu stają się mechanicznymi zbiorowościami, opartymi na gromadności swoich członków. Ludzie tworzący takie zbiorowości pozbawieni są kreatywności, będąc często bezwolnymi, biernie poddają się nakazom despotycznego władcy. Cywilizacje oparte na gromadności, a nie personalizmie swoich członków, prowadzą do zahamowania rozwoju, do jednostajności¹⁵.

Żydzi rozwinęli kronikarstwo, nie rozwijając historyzmu. W przypadku ich cywilizacji nawet tradycja jest w nieporządku do chronologii, przez co nie staje się czynnikiem mobilizującym do zmian i czynów twórczych. Wytłumaczeniem dla takiego stanu rzeczy może być wskazanie sakralnego charakteru cywilizacji żydowskiej. Sakralizm

11 Feliks Koneczny, *Zasady prawa w cywilizacji łacińskiej* (Komorów: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 2001); Aneta Maniecka, „Cywilizacja łacińska w refleksji Feliksa Konecznego i o. Piotra Semenki”, *Zeszyty Historyczno-Teologiczne. Rocznik Collegium Resurrectionum* 12, 12 (2006): 281–294; Jan Skoczyński, *Koneczny. Teoria cywilizacji* (Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2003); Feliks Koneczny, *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej* (Komorów: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 1997); Władysław Brzuzy, „W obronie cywilizacji łacińskiej (zachodniej)”, *Studia Elckie* 17, 2 (2015): 149–157.

12 Anton Hilckman [pseudonim J.M. Antoine], „Orient et Occident. Une Philosophie de l’histoire”, *Filozofia historii*, francuskie czasopismo *La Vie Intellectuelle* 12 (1948): 42–60; Anton Hilckman [pseudonim J.M. Antoine], „Wschód i Zachód”, w: Feliks Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego* (Warszawa–Struga: Michalineum, 1991), 88–109.

13 Koneczny, *Zasady prawa w cywilizacji łacińskiej*; Maniecka, „Cywilizacja łacińska w refleksji Feliksa Konecznego i o. Piotra Semenki”, 281–294; Skoczyński, *Koneczny. Teoria cywilizacji*.

14 Feliks Koneczny, *Cywilizacja bizantyjska* (Warszawa: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 2002 – reprint 1973); Feliks Koneczny, *Cywilizacja bizantyjska*, t. 1 (Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2007); Feliks Koneczny, *Cywilizacja bizantyjska*, t. 2 (Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2007); Feliks Koneczny, „Cywilizacja bizantyjska». Odczyt wygłoszony w Warszawie w Domu Katolickim 11 lutego 1937 r., opublikowany w *Myśl Narodowa* nr 13, nr 14, nr 15, nr 17/1937”, *Człowiek w Kulturze* 10 (1998): 175–203.

15 Anton Hilckman, „Rozwój cywilizacji według prof. Feliksa Konecznego”, przekład z włoskiego, *Humanitas* 3 (1948); Anton Hilckman, „Rozwój cywilizacji według prof. Feliksa Konecznego”, w: Feliks Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego* (Warszawa–Struga: Michalineum, 1991), 77–87.

cywilizacji przejawia się w tym, że wszelkie dziedziny życia podporządkowane są panującej w danej cywilizacji religii. W takiej sytuacji trudno jest Żydom krytycznie odnosić się do swojej przeszłości, tradycji, gdyż w ten sposób podważaliby zasady religii, która uformowała cywilizację. Jednak takie podejście do przeszłości może rodzić stagnację. Można zauważyć, że wszelkie zmiany w cywilizacji żydowskiej są efektem oddziaływań zewnętrznych bądź wygnania¹⁶. Kwestią, która umożliwia wyodrębnienie cywilizacji jest poczucie narodowe. Prawdziwe narody, a więc takie, które poza walką o byt materialny i intelektualny podejmują walkę o cele moralne, wytworzyły się jedynie na obszarze cywilizacji łańskiejskiej. Inne cywilizacje nie wytworzyły narodów, gdyż nie podejmowały walki o moralność w uniwersalnym znaczeniu. Ludy cywilizacji turańskiej (moskiewsko-kozacka)¹⁷, stale dowodzone przez despotów, nie potrafiące utrzymać się bez ciągłych podbojów, były raczej ugrupowaniami militarnymi, które choć niewątpliwie walczyły o byt materialny, nie wytworzyły moralności. Koneczny pisał: „cztery zasadnicze cechy cywilizacji turańskiej lokalizm religijny (w przeciwieństwie do uniwersalności), militarizm organizacji społecznej, państwowość oparta na prawie prywatnym, brak pojęcia narodowości. Moskwa przyjmowała wszystkie te cztery cechy”¹⁸. Naród nie jest więc pojęciem, które powinno być utożsamiane z rasą, lecz stanowi przejaw najwyższego stopnia rozwoju społeczeństwa. Do powstania narodu niezbędne są takie elementy jak: emancypacja rodziny i rodu, istnienie prawa publicznego oraz wysoki poziom życia intelektualnego. Wobec warunków, jakie stwarza cywilizacja łańskiejska, na jej terenie możliwe było powstanie narodów pochodzenia obcego, tj. spoza zasięgu cywilizacji łańskiejskiej¹⁹.

16 Koneczny, *Cywilizacja żydowska*; Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 1 *Cztery religie*; Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 2 *Nabytki golusa wśród chrześcijan*; Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 3 *Walka o byt. Ekspansja*; Andrew K. Wise, „«Civilizational» Boundaries in Christian-Jewish Relations”, *Studies in Christian-Jewish Relations* 5 (2010): 1–22, dostęp 9.01.2019, <http://escholarship.bc.edu/scjr/vol5>.

17 Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*, 23; Mieczysław Uriański, „Feliks Konecznego (1862–1949) charakterystyka siedmiu cywilizacji, cz. 1 Cywilizacje Starożytnie”, *Perspectiva. Lengnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 10, 1 (2011): 104–130.

18 Feliks Koneczny, *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski* (Komorów: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 2002 – reprint 1921), 348.

19 Hilckman, „Feliks Koneczny und die Vergleichende Kulturwissenschaft”, 571–602; Hilckman, „Feliks Koneczny i porównawcza nauka o cywilizacjach”, 110–149; Koneczny, *Zasady prawa w cywilizacji łańskiejskiej*; Maniecka, „Cywilizacja łańskiejska w refleksji Feliksa Konecznego i o. Piotra Semenienki”, 281–294; Jacek Barlik, „Czy kres cywilizacji łańskiejskiej? O historiozofii Feliksa Konecznego”, *Chrześcijanin w świecie* 18, 11–12, 158–159 (1986): 150–162; Andrzej Bokiej, *Cywilizacja łańskiejska. Studium na podstawie dorobku historiozoficznego Feliksa Konecznego*, Seria Biblioteka Diecezji Legnickiej 12 (Legnica: Wydawnictwo Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Legnickiej, 2000); Paweł Skrzydlewski, *Polityka w cywilizacji łańskiejskiej. Aktualność nauki Feliksa Konecznego* (Lublin: Wydawnictwo Fundacja Rozwoju Kultury Polskiej, 2002); Wojciech Szurgot, *Prawo jako fundament cywilizacji łańskiejskiej w myśli Feliksa Konecznego* (Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2007); Piotr Jaroszyński, „Cywilizacja łańskiejska wobec naporu emanatyzmu”, *Człowiek w Kulturze* 6–7 (1995): 101–115.

2. Cywilizacje a religia

Każda cywilizacja tworzyła nowe, lub odnosiła się do istniejących religii, światopoglądów²⁰. Człowiek bowiem od zarania dziejów zdawał sobie sprawę z istnienia siły wyższej, nawet jeśli urodził się przed Chrystusem, mógł być wyznawcą Apollina, Zeusa, Re czy innych kultów. Najdoskonalszą formę religijną ukształtowała cywilizacja łacińska, spadkobierczyni rzymskiej, oparta na zasadach etyki chrześcijańskiej. Bóg jest tutaj przedstawiony w sposób uniwersalny, jako Istota Najwyższa, obejmująca wszystkich ludzi na świecie. Nakazy moralne wynikające z etyki chrześcijańskiej dotyczą wszystkich bez względu na wyznanie. Dla porównania cywilizacje żydowska i turańska wykształciły monolatrię, a więc system polegający na wierze w jednego boga, lecz obejmującego tylko daną cywilizację (Żydzi), a nawet tylko dane plemię. Jahwe był bogiem jedynie Żydów, jedynie Żyd był dla innego Żyda „bliźnim”, jedynie naród wybrany mógł zawrzeć przymierze. Przekonanie o własnej wyjątkowości przyniosło Żydom wiele cierpień w przyszłości.

Żydowska monolatria stanowiła przejaw swoistego wygodnictwa przedstawicieli tej cywilizacji. Klasyczny monoteizm oparty był na surowych normach etycznych o charakterze uniwersalnym. Wobec tego Żydzi zdecydowali się na stworzenie własnej koncepcji religii, która miała usprawiedliwiać niektóre tradycyjne zachowania i poglądy²¹.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że jakiegokolwiek próby dokonania syntezy, połączenia różnych religii w nowy system wiary nigdy nie doszedł do skutku. Pamiętając o szczytnych intencjach pomysłodawców takich syntez – zniesienia barier między ludźmi – należy stwierdzić, że jakakolwiek próba połączenia religii zakończyła się niepowodzeniem. Mimo wielu prób w Indiach, Rosji, Azji, nie udało się uzyskać trwałej syntezy wielu wyznań. Wyjątkiem potwierdzającym regułę jest wprowadzenie (administracyjne) religii rządowych w XIX-wiecznych Niemczech.

Na pewno nie można wskazywać jako przykładu syntezy wyznań triumfu chrześcijaństwa w świecie antycznym. Oczywiście jest, że w starożytnym Rzymie chrześcijaństwo wyparło dotychczasowe wierzenia, nie przyjmując z nich niczego. Chrześcijaństwo nie prowadziło do stwarzania sakralnej cywilizacji. Jedyną instytucją życia społecznego, która została uświęcona było małżeństwo. Trzeba zauważyć, że mimo bogactwa treści, Kościół nie przeciwstawiał się pogaństwu, nie podjął rywalizacji, lecz przystąpił z czterema żądaniami moralnymi. Po pierwsze domagał się nierozzerwalności monogamicznego małżeństwa, po drugie dążył do zniesienia niewolnictwa, po trzecie domagał się zniesienia prywatnego sądownictwa i wreszcie po czwarte stał na stanowisku niezależności Kościoła od władzy publicznej. Pozostałe elementy życia ludzi, które nie były sprzeczne z etyką chrześcijańską, mogły zostać utrzymane. Dzięki takiemu przejściu od pogaństwa do chrześcijaństwa udało się utrzymać wiele instytucji świata antycznego.

20 Mieczysław Uriński, „Feliks Koneczny (1862–1949) o stosunku religii do cywilizacji”, *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 9, 1 (2010): 96–117.

21 Koneczny, *Cywilizacja żydowska*; Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 1 *Cztery religie*.

Objęcie panowania przez chrześcijaństwo na terenie dawnego Imperium, dokonało się bez wzajemnej nienawiści, co tylko sprzyjało dalszemu rozwojowi cywilizacji²².

Znamienne jest, że w ramach religii żydowskiej dokonała się swoista synteza czterech elementów – Tory, Talmudu, kabały i chasydyzmu. Gdyby religia żydowska miała własną teologię, to wówczas byłibyśmy świadkami wyjątkowo głębokiego rozłamu. Zwróćmy uwagę na to, że pomiędzy Torą a Talmudem występuje wiele sprzeczności, kabała i chasydyzm wywodzą się w ogóle spoza Tory i lekceważą Talmud, często mu się przeciwstawiając. Jednakże nie przeszkadza to wszystkim czterem nurtom istnieć obok siebie, a także nie przeszkadza to wielu Żydom, którzy akceptują wszystkie te źródła wiary, mimo dużych różnic i sprzeczności. Możemy jedynie założyć, że Żydzi podchodzą do religii w sposób bardzo powierzchowny, nieprzystający do standardów łacińskich²³.

3. Syntezy i walka między cywilizacjami

Autor ustalił, że nie można dokonać syntezy religii, gdyż nie można połączyć bytów istniejących, żywotnych, jednakże odnoszących się w odmienny sposób do podobnych wartości i dogmatów. Zastanówmy się teraz, czy możliwe jest połączenie dwóch lub więcej istniejących cywilizacji. Musimy jednak zauważyć, że każda z cywilizacji w odmienny sposób odnosi się do każdej z pięciu kategorii bytu: zdrowia, dobrobytu, prawdy, dobra i piękna. Niezwykle trudno byłoby wypracować kompromis pomiędzy cywilizacjami uznającymi podwójną moralność w sferze życia prywatnego i publicznego, a także pomiędzy cywilizacjami kładącymi nacisk na indywidualizm człowieka, a tymi, które hołdują gromadności. Próby stworzenia cywilizacji uniwersalnej przez Aleksandra Wielkiego, opartej na szczytnych ideałach tolerancji religijnej, autonomii podbitych narodów i równouprawnieniu ich wobec państwa, upadły, gdyż kryzysem została objęta armia Aleksandra Wielkiego – jedyna siła sprawna zrealizować marzenia przywódcy.

Światowe i polskie doświadczenia uczą, że nie jest możliwe połączenie kilku cywilizacji w jedną. Powodem takiego stanu rzeczy jest ich odmiennosc, różne zapatrywanie się na podstawowe kategorie bytowania człowieka. Cywilizacja może wyginać, ale ze względu na ogromne różnice w podstawowych kwestiach, nie jest możliwe współżycie przedstawicieli kilku cywilizacji w ramach jednej.

Specyficzną sytuację można znaleźć u zarania cywilizacji bizantyjskiej, będącej zrostem dorobku z kilku wieków historii różnych cywilizacji. Wspominając o genezie

22 Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*, 30; Feliks Koneczny, „Etyki a cywilizacje”, *Przegląd Powszechny* 189, 566 (1931): 129–148; Feliks Koneczny, *Rozwój moralności* (Komorów: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 1997), 94; Piotr Bezat, *Poglądy polityczno-prawne Feliksa Konecznego* (Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2004), 40–41; Ryszard Polak, *Cywilizacje a Moralność w myśli Feliksa Konecznego* (Lublin: Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, 2001), 55–238; Wojciech Kłag, „Cywilizacja łacińska w myśli Feliksa Konecznego (wybrane zagadnienia)”, *Racjonalia* 4 (2014): 66–92.

23 Koneczny, *Cywilizacja żydowska*; Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 1 *Cztery religie*; Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 2 *Nabytki golusa wśród chrześcijan*; Koneczny, *Cywilizacja żydowska*, t. 3 *Walka o byt. Ekspansja*.

cywilizacji bizantyjskiej należy wskazać na cywilizacje staroegipskie, staroperskie, aby następnie poprzez hellenistyczną i syryjską przejść do rzymskiej i łacińskiej.

Czym innym jest natomiast przejmowanie pewnych cech przez poszczególne cywilizacje, czy też kultury składające się na dane cywilizacje, z innych istniejących lub nieistniejących cywilizacji. Najbardziej spektakularnym przykładem przejęcia cech jednej cywilizacji przez inną jest przejęcie idei mesjanizmu, charakterystycznej dla Żydów, przez państwo hitlerowskie – III Rzeszę Niemiecką, co paradoksalnie doprowadziło do zagłady Żydów w Europie. Ideologia „narodu wybranego”, głoszona przez Żydów od setek tysięcy lat, będąca podstawą ich cywilizacji, religii, znajdująca odbicie w słowach modlitw, a także w stworzonym wśród Żydów i uznawanym za słuszny, systemie podwójnej moralności, została przyjęta i odpowiednio przerobiona na potrzeby Niemiec okresu międzywojennego. Według Hitlera oraz innych ideologów nazizmu to Niemcy, jako reprezentanci wyższej rasy, mają prawo do zdobywania przestrzeni życiowej, do eksterminacji innych ras i narodów, w tym Żydów, uważanych za głównych budowniczych socjalizmu.

Również należy zauważyć, że wraz z rozwojem III Rzeszy coraz większe uznanie zdobywały teorie monolatrystyczne, jakże charakterystyczne dla cywilizacji żydowskiej. Niemiecki lub żydowski bóg miał doprowadzić swoich wyznawców do panowania nad światem, choć trzeba przyznać, że obie nacje zupełnie inaczej pojmowały środki służące realizacji tego celu. Kolejnym podobieństwem między obiema nacjami totalnymi jest ich stosunek do innych narodów. Najczęściej był on przepełniony pychą, pogardą wobec obcych, charakteryzował się nielojalnością i wykorzystywaniem innych nacji według potrzeb własnej polityki. Cechą szczególną, świadczącą o podobieństwie ideologii i polityki III Rzeszy do cywilizacji żydowskiej, była troska o rozmnażanie. W tym celu, w Niemczech planowano nawet wprowadzenie bigamii. Wreszcie zarówno hitlerowcy, jak i Żydzi hołdowali gromadności. Przykład III Rzeszy i przejęcia przez nią wielu cech cywilizacji żydowskiej świadczy o tym, że cywilizacje walczą między sobą, każda przeciwstawia się tej, którą napotka.

W przeciwieństwie do teorii Spenglera²⁴, Feliks Koneczny stwierdza, że w historii nie mogą istnieć prawa natury o charakterze fizycznym czy biologicznym. Nie można więc wywodzić twierdzenia, że cywilizacje powstają, trwają i umierają, kiedy wypełni się ich czas. Według Feliksa Konecznego istnieje tylko jedno prawo historii, które mówi, że każda cywilizacja, dopóty jest silna dopóki dąży do ekspansji; wszędzie, gdzie dwie silne cywilizacje zetkną się ze sobą następuje walka. Każda cywilizacja, jeśli nie jest u schyłku, pozostaje zaczepną. Walka nie kończy się nawet wtedy, gdy jedna z nich zdo-

24 Oswald Spengler, *Zmierzch Zachodu. Zarys morfologii powszechnej*, tłum. J. Marzęcki (Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2014); Oswald Spengler, *Historia, kultura, polityka*, tłum. A. Kołakowski, J. Łoziński (Warszawa, 1990); Marcin Szabelski, „Ponowoczesność jako odrębna cywilizacja w świetle koncepcji cywilizacyjnej Feliksa Konecznego”, *Konteksty Społeczne* 4, 2 (2016): 27–40.

będzie pozycję dominującą, ale trwa dalej, dopóki jedna z nich nie zostanie zniszczona przez inną²⁵.

Zwróćmy uwagę na fakt, że w dotychczasowej historii ludzkości tylko kilkakrotnie konfrontację między cywilizacjami wygrała cywilizacja o wyższym poziomie rozwoju. Zauważmy, że cywilizacje o wyższym poziomie rozwoju stawiają przed swoimi członkami o wiele większe wymagania moralne, w tym sensie cywilizacja na niższym poziomie rozwoju staje się mniej wymagająca, a bardziej wygodna dla zwykłych ludzi. Pokusa przejścia czegoś, co ułatwia zamiast komplikować życie jest bardzo duża. Uczestnictwo w cywilizacji wyżej zorganizowanej wymaga większego wysiłku oraz rozwoju intelektualnego. Doskonale zdajemy sobie sprawę z faktu, że nie każdego stać na podobny wysiłek.

Prawo niższości jest srogim i nieubłaganym prawem historii, wskazuje, że im cywilizacja wyżej rozwinięta, tym więcej jest punktów mogących stać się zarzewiem kryzysu. Jednakże ostateczny wynik rywalizacji między cywilizacjami zależy od tego, czy osoby reprezentujące wyższość, owa elita, będzie miała wystarczająco dużo energii i wyobraźni, aby w porę przeciwstawić się siłom destrukcyjnym. Wynik rywalizacji zależy od umiejętnego wskazania korzyści płynących z faktu uczestnictwa w cywilizacji wyżej rozwiniętej.

Zakończenie

Feliks Koneczny (1862–1949) zaliczany jest do najwybitniejszych filozofów historii. Na przełomie XIX i XX wieku na świecie można wyróżnić trzy wielkie nazwiska. Są to: niemiecki historyk, Oswald Spengler (1880–1936), jego głównym dziełem jest *Upadek świata zachodniego* (2 tomy), Anglik Arnold Toynbee oraz właśnie Polak Feliks Koneczny.

Koneczny stworzył nowe pojęcie cywilizacji, całkowicie przeciwne do teorii Spenglera, który uważał, że cywilizacja jest jak organizm: rodzi się, rozwija, dochodzi do rozkwitu, gaśnie i w końcu umiera. Polski historyk twierdzi, że cywilizacja jest czymś nieśmiertelnym. Za dowód możemy tutaj podać choćby cywilizację żydowską, która trwa już od wielu wieków i nic nie wskazuje, aby miała upaść. Wedle jego definicji, cywilizacja jest to „metoda życia zbiorowego”. Społeczeństwo decyduje o trwaniu cywilizacji. Nawet w stanie upadku, może się ona podnieść, wysiłkiem woli odrodzić.

Koneczny jest zwolennikiem i głosicielem teorii, która mówi, że cywilizacja łacińska jest najdoskonalsza i ma pierwszeństwo przed innymi cywilizacjami. Sądzi, że cywilizacja łacińska wcale nie musi zostać zniszczona (przeciwnie niż Spengler, który uważał, że obecnej cywilizacji grozi nieunikniona zagłada). Optymistycznie mówi, że ta cywilizacja broniona przez człowieka uchroni się przed wszelkimi katastrofami i upadkiem.

---

25 Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*, 33.

Rozwój cywilizacji był i jest złożonym procesem. Żadna cywilizacja nie powstała nagle, lecz odbywało się to stopniowo. Najpierw był człowiek prymitywny, który musiał ciężko walczyć o byt. Pierwszy okres życia pierwotnych ludzi można podzielić na dwa etapy: okres przedogieny i drugi okres po odkryciu ognia (człowiek poznał jego właściwości). Następnie prymitywni ludzie oswoili sobie zwierzęta, które następnie dawały mu mleko, mięso, skóry. Koneczny dowodzi, że już od początków istnienia człowieka, między ludźmi występowały związki monogamiczne.

Koneczny zajął się dokładnie prawami, które obowiązywały pomiędzy prymitywnymi ludźmi. Prawo rodzinne, czy też prawo spadkowe zostało wcześniej i raczej jasno ustalone. Dopiero kiedy ustalił on ogólne zasady, zajął się badaniem i analizowaniem poszczególnych cywilizacji, które jego zdaniem wywarły ogromny wpływ na dzieje ludzkości. Są to oczywiście cywilizacje: łacińska, bizantyjska, turańska i żydowska.

Analizując twórczość Feliksa Konecznego należy wyrazić zdziwienie, że tak wielka postać jest bardzo mało znana szerokiemu polskiemu ogółowi. Dzięki działalności Konecznego podważono podstawowe elementy teorii cywilizacji Oswalda Spenglera, który rozwój cywilizacji porównywał do rozwoju organizmów. Szczególnie niepokojącą tezę Spenglera była ta, mówiąca o rychłym upadku cywilizacji łacińskiej, stanowiącej przecież podstawę życia we współczesnej Europie. Według Konecznego trwanie cywilizacji jest aktem woli tworzących je społeczeństw, a w sytuacji zagrożenia przed upadkiem zawsze można daną cywilizację obronić. Koneczny głosił wyższość cywilizacji łacińskiej, opartej na podstawach starożytnego Rzymu, wzbogaconej przez chrześcijaństwo. Niewątpliwą zasługą autora *O wielości cywilizacji*, jest stworzenie nowej teorii naukowej – nauki porównawczej o cywilizacjach, w której odrzucał Koneczny formułowanie tez bazujących jedynie na intuicji ich autora, będących założeniami *a priori*. Wyniki teorii Konecznego nie budzą wątpliwości, że metoda przez niego obrana, polegająca na obserwowaniu rzeczywistości i wyciąganiu z niej wniosków, jest właściwa.

Bibliografia

- Barlik, Jacek. „Czy kres cywilizacji łacińskiej? O historiozofii Feliksa Konecznego”. *Chrześcijanin w świecie* 18, 11–12, 158–159 (1986): 150–162.
- Bezat, Piotr. *Poglądy polityczno-prawne Feliksa Konecznego*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2004.
- Bezat, Piotr. *Teoria cywilizacji Feliksa Konecznego*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2002.
- Białkowski, Ireneusz. „Profesor Feliks Koneczny jako prekursor nauki o cywilizacjach”. *Przegląd Geopolityczny* 1 (2009): 101–118.
- Białkowski, Ireneusz. *Idea ścierania się cywilizacji według Feliksa Konecznego a bezpieczeństwo współczesnej Europy*. Krzeszowice: Wydawnictwo Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2007.

- Biliński, Piotr. *Feliks Koneczny (1862–1949). Życie i działalność*. Warszawa: Wydawnictwo Ad Astra, 2001.
- Bokiej, Andrzej. *Cywilizacja łacińska. Studium na podstawie dorobku historiozoficznego Feliksa Konecznego*. Seria Biblioteka Diecezji Legnickiej 12. Legnica: Wydawnictwo Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Legnickiej, 2000.
- Brzuzy, Władysław. „W obronie cywilizacji łacińskiej (zachodniej)”. *Studia Elckie* 17, 2 (2015): 149–157.
- Diec, Joachim. „Teoria wielości cywilizacji Feliksa Konecznego”. W: Joachim Diec, *Cywilizacje bez okien*, 165–179. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002.
- Gawor, Leszek. *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Konecznego*, 61–93. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2002.
- Gawor, Leszek. „Feliksa Konecznego historiozoficzna nauka o wielości cywilizacji”. *ΣΟΦΙΑ (Sofia)* 5 (2005): 81–96.
- Grabowiec, Piotr. *Model społeczeństwa obywatelskiego w historiozofii Feliksa Konecznego*. Seria Politologia nr 31. Acta Universitatis Wratislaviensis No 2236. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- Hilckman, Anton [pseudonim J.M. Antoine]. „Orient et Occident. Une Philosophie de l’histoire”. *Filozofia historii*, francuskie czasopismo *La Vie Intellectuelle* 12 (1948): 42–60.
- Hilckman, Anton [pseudonim J.M. Antoine]. „Wschód i Zachód”. W: Feliks Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*, 88–109. Warszawa–Struga: Michalineum, 1991.
- Hilckman, Anton. „Feliks Koneczny i porównawcza nauka o cywilizacjach”. W: Feliks Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*, 110–149. Warszawa–Struga: Michalineum, 1991.
- Hilckman, Anton. „Feliks Koneczny und die Vergleichende Kulturwissenschaft”. *Saeculum* 3, 1 (1952): 571–602. Dostęp 9.01.2019. DOI: <https://doi.org/10.7788/saeculum-1952-0130>.
- Hilckman, Anton. „Rozwój cywilizacji według prof. Feliksa Konecznego”. Przekład z włoskiego. *Humanitas* 3 (1948).
- Hilckman, Anton. „Rozwój cywilizacji według prof. Feliksa Konecznego”. W: Feliks Koneczny, *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*, 77–87. Warszawa–Struga: Michalineum, 1991.
- Huntington, Samuel P. *Trzecia fala demokracji*. Tłum. A. Dziurdzik. Warszawa, 2009.
- Huntington, Samuel P. *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*. Tłum. H. Janowska. Warszawa, 2005.
- Jaroszyński, Piotr. „Cywilizacja łacińska wobec naporu emanatyzmu”. *Człowiek w Kulturze* 6–7 (1995): 101–115.
- Klag, Wojciech. „Cywilizacja łacińska w myśli Feliksa Konecznego (wybrane zagadnienia)”. *Racjonalia* 4 (2014): 66–92.
- Koneczny, Feliks. „«Cywilizacja bizantyńska». Odczyt wygłoszony w Warszawie w Domu Katolickim 11 lutego 1937 r., opublikowany w *Myśl Narodowa* nr 13, nr 14, nr 15, nr 17/1937”. *Człowiek w Kulturze* 10 (1998): 175–203.
- Koneczny, Feliks. „Etyki a cywilizacje”. *Przegląd Powszechny* 189, 566 (1931): 129–148.

- Koneczny, Feliks. *Cywilizacja bizantyjska*. Warszawa: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 2002 – reprint 1973.
- Koneczny, Feliks. *Cywilizacja bizantyjska*. T. 1. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2007.
- Koneczny, Feliks. *Cywilizacja bizantyjska*. T. 2. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2007.
- Koneczny, Feliks. *Cywilizacja żydowska*. T. 1. *Cztery religie*. Kraków: Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2006.
- Koneczny, Feliks. *Cywilizacja żydowska*. T. 2. *Nabytki golusa wśród chrześcijan*. Kraków: Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2006.
- Koneczny, Feliks. *Cywilizacja żydowska*. T. 3. *Walka o byt. Ekspansja*. Kraków: Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2006.
- Koneczny, Feliks. *Cywilizacja żydowska*. Warszawa: Wydawnictwo Ojczyzna, 1995.
- Koneczny, Feliks. *O ład w historii. Z dodatkami o twórczości i wpływie Konecznego*. Warszawa–Struga: Michalineum, 1991.
- Koneczny, Feliks. *O wielości cywilizacji*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005.
- Koneczny, Feliks. *O wielości cywilizacji*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1991.
- Koneczny, Feliks. *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej*. Komorów: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 1997.
- Koneczny, Feliks. *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*. Komorów: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 2002 – reprint 1921.
- Koneczny, Feliks. *Rozwój moralności*. Komorów: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 1997.
- Koneczny, Feliks. *Zasady prawa w cywilizacji łacińskiej*. Komorów: Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, 2001.
- Krąpiec, Mieczysław Albert. *O ludzką politykę. Dzieła*. T. 17, 187–210. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1998.
- Krztoń, Waldemar. „Tożsamość cywilizacji źródłem zagrożeń bezpieczeństwa w świecie współczesnym”. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie* 15, 1 (2017): 60–73.
- Maniecka, Aneta. „Cywilizacja łacińska w refleksji Feliksa Konecznego i o. Piotra Semenki”. *Zeszyty Historyczno-Teologiczne. Rocznik Collegium Resurrectianum* 12, 12 (2006): 281–294.
- Mitkowski, Józef. „Koneczny Feliks”. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 12, 498–499. Wrocław: Instytut Historii PAN, Ossolineum, 1967–1968.
- Piotrowski, Robert. *Problem filozoficzny ładu społecznego a porównawcza nauka o cywilizacjach*. Warszawa: Wydawnictwo Dialog, 2003.
- Polak, Ryszard. *Cywilizacje a Moralność w myśli Feliksa Konecznego*. Lublin: Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, 2001.
- Skoczyński, Jan, red. *Feliks Koneczny dzisiaj*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2000.
- Skoczyński, Jan. *Koneczny. Teoria cywilizacji*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2003.
- Skoczyński, Jan. „Feliks Koneczny (1862–1949)”. W: *Złota księga Wydziału Historycznego*, red. Julian Dybiec, 146–150. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2000.

- Skoczyński, Jan, red. *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*. Seria Rozprawy Habilitacyjne nr 217. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytet Jagielloński, 1991.
- Skrzydlewski, Paweł. *Polityka w cywilizacji łacińskiej. Aktualność nauki Feliksa Konecznego*. Lublin: Wydawnictwo Fundacja Rozwoju Kultury Polskiej, 2002.
- Spengler, Oswald. *Historia, kultura, polityka*. Tłum. A. Kołakowski, J. Łoziński. Warszawa, 1990.
- Spengler, Oswald. *Zmierzch Zachodu. Zarys morfologii powszechnej*. Tłum. J. Marzęcki. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2014.
- Szabelski, Marcin. „Ponowoczesność jako odrębna cywilizacja w świetle koncepcji cywilizacyjnej Feliksa Konecznego”. *Konteksty Społeczne* 4, 2 (2016): 27–40.
- Szurgot, Wojciech. *Prawo jako fundament cywilizacji łacińskiej w myśli Feliksa Konecznego*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”, 2007.
- Uriański, Mieczysław. „Feliks Koneczny (1862–1949) o stosunku religii do cywilizacji”. *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 9, 1 (2010): 96–117.
- Uriański, Mieczysław. „Feliksa Konecznego (1862–1949) charakterystyka siedmiu cywilizacji, cz. 1 Cywilizacje Starożytne”. *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 10, 1 (2011): 104–130.
- Wise, Andrew K. „«Civilizational» Boundaries in Christian-Jewish Relations”. *Studies in Christian-Jewish Relations* 5 (2010): 1–22. Dostęp 9.01.2019. <http://escholarship.bc.edu/scjr/vol5>.

Streszczenie

Feliks Koneczny stworzył nową teorię naukową – naukę porównawczą o cywilizacjach. Zdaniem Konecznego w Europie ścierają się różne kultury i tradycje. Jednak istnieje wspólny pień cywilizacyjny, na którym rozwijają się poszczególne kultury narodowe, ale nie ma jednej cywilizacji europejskiej. Na terenie geograficznie pojętej Europy istnieją i nieustannie ze sobą rywalizują cztery cywilizacje: łacińska (zachodnia), bizantyńska, żydowska i turańska (moskiewsko-kozacka). Cywilizacja Zachodu to cywilizacja łacińska. Inne cywilizacje istniejące na terenie Europy mają pochodzenie orientalne i ich cechą jest błędne rozumienie człowieka, jego potencjalności. Dlatego cywilizacje te wytwarzają wiele przeszkód na drodze doskonalenia człowieka przez swój aprioryzm, gromadnościową wizję człowieka, emancypacyjne podstawy, monizm prawny, sakralizm, rodowy charakter. Zadają gwałt człowiekowi i jego przyrodzonym prawom. Jednakże według Konecznego trwanie cywilizacji jest aktem woli tworzących je społeczeństw, a w sytuacji zagrożenia przed upadkiem zawsze można daną cywilizację obronić. Znajomość cywilizacji pomaga zrozumieć historię dzisiejszego świata.

Słowa kluczowe: Feliks Koneczny, cywilizacja bizantyjska, cywilizacja łacińska, cywilizacja żydowska, cywilizacja turańska, historiozofia, filozofia cywilizacji

Abstract

THEORY OF CIVILIZATION ACCORDING TO FELIKS KONECZNY

Feliks Koneczny created a new scientific theory – a comparative science on civilizations. According to Koneczny, there is a clash between various cultures and traditions in Europe. However, there is a common civilization foundation on which individual national cultures develop, but there is no single European civilization. In geographically understood Europe there are four civilizations which constantly compete with each other: Latin (Western), Byzantine, Jewish and Turanian (Muscovy-Cossack). The Western civilization is a Latin civilization. Other civilizations existing in Europe have an oriental origin with a false understanding of human being, and his potentiality. Therefore, these civilizations create many obstacles in the way of human perfection through apriorism, collegial vision of a human being, emanation foundations, legal monism, sacralism, ancestral nature. They are violent against human and his innate laws. However, according to Koneczny, the persistence of civilization is an act of will of the societies that create them, and in a situation of any collapse danger, one can always defend a given civilization. The knowledge of civilization helps to understand the history of today's world.

Keywords: Feliks Koneczny, Byzantine civilization, Latin civilization, Jewish civilization, Turanian civilization, historiosophy, philosophy of civilization